

A főnévi igeneves szerkezetek szórendje*

1.1. Írásom célja a magyar főnévi igeneves szerkezetek néhány szórendi sajátosságának vizsgálata. E szerkezetek szórendi viselkedésének elemzéséből kiindulva olyan általánosabb kérdéseket is szeretnék érinteni, amelyek a főnévi igeneves szerkezetekkel kapcsolatban a magyar idegen nyelvként való tanítása során felmerülhetnek, és alaposabb módszertani, esetleg nyelvészeti megfontolásokat kívánnak meg. Természetes módon vetődik fel a kérdés – ahogy minden más lényeges nyelvtani részterület taglalása során is –, hogy a hagyományosabb leíró nyelvtanok tárgyalási módja, rendszerezései, illetve a strukturális szemléletű nyelvleírások eredményei miként hasznosíthatók a főnévi igeneves szerkezetek tanításában, a külföldiek számára készült nyelvtani feldolgozásokban.

1.2. Szemügyre véve a tanítási gyakorlatot, azt mondhatjuk, hogy a külföldieknek szánt magyar nyelvkönyvek általában a legkézenfekvőbb grammatikai szempontot alkalmazva, a főnévi igenevek mondatrészi szerepe szerint csoportosítják és vezetik be a tananyagba a főnévi igeneves szerkezeteket, rendszerint a tárgyi, az alanyi és a határozói funkció sorrendjét követve. Ezen elkülönítésnek és sorrendiségnek jól ismert módszertani alapja: egyrészt az azonos mondatrészi funkciók együttes bemutatásának szempontja a mondatrészi szerepekre utaló kérdőszerkezet alkalmazásával, másrészt az alanyi szerepű főnévi igeneves szerkezetek tanításában jelentkező nehézségek, újszerű ismeretek megfelelő „kezelése”, pl. a logikai alany datívuszi formája, a főnévi igenév személyragozása. A szerkezet tanításában lényeges szempontok: a szórendi szabályszerűségek bemutatása és a főnévi igeneves szerkezetek alaptagját adó állítmányi szerepű lexika (pl. *akar, tud, kell, szabad, fontos, szokás* stb.) ismeretének fokozatos bővítése, a jelentések – köztük a modális jelentéselemek – pontos feltárása.

1.3. A teljes szerkezetek szórendi változatainak tisztázása már a kezdő szinten nélkülözhetetlen: a tanulóknak meg kell ismerni a semleges, nyomatéktalan szórendi formákat és a hangsúlyos, nyomatékos mondatrészt tartalmazó mondat szerkezeteket, valamint az igekötős és az igekötő nélküli főnévi igeneves szerkezetek viselkedését. Az ismeretek bővítésével pedig kitérhetünk a következő kérdésekre: (a) a szerkezet alaptagját képező szavak jelentésének (szófájának) szórendet meghatározó volta; (b) milyen szerepe lehet az igemódosító típusának (igekötő vagy névelőtlen

---

* A XII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus (Szeged, 2002. március 27–29.) *Magyar mint idegen nyelv* szekciójában tartott előadás írott szövegváltozata

névszó) a szórend szabályozásában; (c) a főnévi igenév bővítettségének hatása a szerkezetek szórendjére.

2.1. A tárgyi mondatrészi szerepben álló főnévi igeneves szerkezetek szórendi kérdéseinek vizsgálatához tekintjük az (1)–(2)–(3) példasort:

(1a)	A fiú úszni akar.	Inf + I
(1b)	A fiú tud úszni.	I + Inf
(1c)	A fiú szeret úszni.	I + Inf
(2a)	A fiú át akarja úszni a folyót.	Ik + I + Inf
(2b)	A fiú át tudja úszni a folyót.	Ik + I + Inf
(2c)	A fiú szereti átúszni a folyót.	I + Ik + Inf
(3a)	A lány teát akar főzni.	Im + I + Inf
(3b)	A lány tud teát főzni.	I + Im + Inf
(3c)	A lány szeret teát főzni.	I + Im + Inf

Az igeneves szerkezetek alaptagja három véges (finit) ige: *akar*, *tud*, *szeret*, melyek teljes paradigmával rendelkeznek, nem hiányos ragozásúak. A példamondatok a semleges, nyomatéktalan szórendi változatokat képviselik. Az (1a-b-c) mondatokban igemódosító nélküli főnévi igenév áll. A (2a-b-c) mondatokban a főnévi igenévhez igeekötő tartozik. A (3a-b-c) példákban az igenevet igemódosító – névelőtlen főnév – egészíti ki (*teát főzni*).

A szórendi változatokat tekintve a háromszor három igei szerkezet részben azonos, részben – aszimmetrikusan – eltérő felépítést mutat. A puszta főnévi igenevet tartalmazó (1a-b-c) mondatokban – semleges szórend esetén – az infinitívusz megelőzi az *akar* igét, és követi a *tud*, *szeret* igéket, vagyis az utóbbi kettő szórendi szempontból egyformán viselkedik. Az igeekötős igevev példasorában (2a-b-c) viszont az *akar* és a *tud* ige szerkezete azonos felépítésű, az ige beékelődnek az igeekötő és az igenév közé, míg a *szeret* megelőzi az igeekötőt maga előtt tartó infinitívuszt. A (3a-b-c) nyomatéktalan mondatokban az *akar* „szabályosan” viselkedik, beékelődik az igemódosító és az igenév közé, míg a *tud* igemódosítója az ige után, a főnévi igenév elé kerül. Vagyis a főnévi igemódosító a *tud* ige esetében más szerkezeti helyet foglal el a nyomatéktalan mondatban mint az igeekötő: vö. (2b) és (3b) mondatokat. A legkövetkezetesebben a *szeret* őrzi szerkezeti helyét, ahogy a (2c)-ben, most is megelőzi az igemódosítóval álló főnévi igeneves szerkezetet, és így ismét a *tud* és a *szeret* ige szerkezetei mutatnak azonosságot.

2.2. Már a kezdő nyelvtanuló szembesül azzal az ismerettel – a főnévi igeneves szerkezetek bevezetésekor –, hogy az *akar* és a *tud* eltérő szórendi pozíciót ír

elő a puszta főnévi igenév számára, valamint hogy az igekötős főnévi igenevek megszakított formában épülnek be a nyomatéktalan mondatok szerkezetébe. Ezek a nyelvi szabályok a szerkezetet bemutató modellmondatok révén és a gyakorlás során rögzülhetnek. De kaphatnak explicit megfogalmazást is, ahogy pl. Kovácsi Mária idegen nyelvű nyelvtani magyarázatokat tartalmazó tankönyvében (Kovácsi 1993: 135-137).

2.3. A szabályokat elsajátító és alkalmazásukat begyakorló tanulók közül a tudatos nyelvtanuló típushoz tartozók előbb-utóbb felteszik a tanár számára sem megkerülhető kérdést: hogyan magyarázhatók az infinitívuszos nyomatéktalan szerkezetek szórendi különbségei, milyen jelentéstani (esetleg szintaktikai) tényezőkre vezethetők vissza a szerkezetek alaptagjául szolgáló igék szórendet szabályozó szerepének eltérései. A magyarázatot tehát a szerkezetek alaptagjaként álló igék – használjuk most ezt a fogalmat: segédigék – jelentésbeli különbségeiben kell keresnünk. Mindenesetre az eltérő szórendi változatok, amelyek jelen vannak az alanyi szerepű főnévi igenevet tartalmazó szintagmák körében is – vö. a (7)-es pont B) része – a szerkezetekben alaptagként megjelenő lexikára irányítják a figyelmet. Számunkra most nem e lexika minél részletesebb feltárása, felsorolása a fontos, hanem e lexika gyakorlati célokat is szolgáló és a szórendi viselkedés magyarázatát is segítő jellemzése.

2.4. A három kiemelt igére vonatkozóan – egyelőre minden különösebb érvelés nélkül – azt a megállapítást tesszük, hogy közülük az *akar* mutatja leginkább a valódi segédigék tulajdonságait, mondhatnánk, a leginkább segédigeszerű. A *tud* igét – noha alapvető funkciója a főnévi igenév jelentésének modális elemmel való kiegészítése – viszonylagos önállóság jellemzi. A *szert* esetén pedig kétséges lehet a segédige kategóriájának alkalmazása. Megjegyezzük, hogy a magyar *Küszöbszint* az igék fajtáit tárgyalva jelzésszerűen utal a kérdéses igék különbségeire: a „*segédigék és segédigeszerűen (főnévi igenévvel) használt igék*” megjelölést alkalmazza (Erdős szerk. 2000: 229).

3.1. Ezek után két kérdés megválaszolása mindenképpen számon kérhető a szerzőtől: milyen kritériumok alapján minősül, minősíthető valamely lexikai elem segédigének a magyarban, illetve van-e haszna, jogosultsága a „segédige” fogalom alkalmazásának a magyar idegen nyelvként való tanításában, leírásában. A számonkérést jogosnak gondolom, de ebben a pillanatban a második kérdésben nem akarok állást foglalni, ehelyett néhány további szempont említésével szeretném segíteni a későbbi válaszadást. Az első lényegi kérdéssel kapcsolatban pedig jelenleg inkább a tájékozódást, a magyar nyelvészeti kutatások közelmúltban e témakörben született eredményeinek megismerését, áttekintését tartom időszerűnek szakterületünkön. Az utóbbi években ugyanis meglehetősen élénk vita bontakozott ki a segédigék kérdése körül, s ebben a hagyományosabb és az újabb nyelvészeti iskolák képviselői egyaránt részt vettek.

3.2. E viták rövid (csak egy-két mozzanatra figyelő) felidőzésében sem kerülhető meg Kálmán (1989) és szerzőtársai alapvető tanulmányának említése, szempontjaik felvillantása. Tanulságai vannak a tekintetben is, hogy a szigorú kritériumok alapján végzett nyelvészeti vizsgálódások eredményeinek felhasználása nyelvoktatásunk gyakorlatában további szempontok alkalmazását, esetleg a jelenségek, nyelvi elemek eredeti rendszerezésének módosítását kívánja meg.

Kálmán és társai formális szempontok szerint határozzák meg a magyar segédigék osztályát. Felfogásukban az az ige tartozik a segédigék közé, amely 1. főnévi igenév (-ni képzős forma) mellett jelenik meg; 2. szemleges mondatban az igekötő nélküli főnévi igenevet hangsúlytalanul követi (*A fiú 'úszni akar*); 3. igekötős igenév esetén a nyomatéktales mondatban beékelődik az igekötő és a főnévi igenév közé (*A fiú át akarja úszni a folyót*); 4. további szempont az ún. végességre, ragozott igei formára való törekvés: eszerint annál „magasabb rangú” egy segédige, minél inkább főnévi igenévi alakba kényszeríti a mellette megjelenő másik segédigét. Pl.: a *fog* és *tud* együttes megjelenése: *majd szét fogja tudni szedni a készüléket*; a *kell* és *tud* együtt: *fel kellett tudni ismerni az alakzatokat*.

3.3. Nem akarok külön kitérni az előbb felsorolt kritériumok és (1)-(2)-(3) példásorunk elemzésekor tett megállapításaim között meglevő némely ellentmondásra. Csupán a 2. kritériumhoz fűzném azt a megjegyzést, hogy a *tud* segédigére, mint láttuk, ez a megállapítás nem érvényes. Ezt az ellentmondást a szerzők úgy oldják fel, hogy elkülönítik az ún. másodlagos segédigék csoportját, adott jelentésében ide tartozik a *tud* is, és rájuk az igekötőtlen infinitívusz mellett más szabályt tartanak érvényesnek.

A szerzők által a segédigék osztályába sorolt szavak a (4)-es pontban szerepelnek:

(4) *akar, bír, fog, kell/kellene, kezd, kíván, lehet, mer, óhajt, szabad, szándékozik, szeretne, szokás, szokott, talál, tetszik, tud*

Esetleges hiányérzetünkre magyarázatot találunk a következő indoklásban: „Hogy miért éppen ezek az igék a segédigék, arra az általunk használt szórendi-prozódiai ismérveken kívül más valós magyarázatot nem látunk. Mindenesetre az osztály tagjai rendelkeznek a segédigeszerűségek általános jellemvonásaival: roppant gyakoriak, elvont modális vagy temporális jelentésűek, (...). Tény azonban, hogy – pusztán jelentésük alapján – az osztály egyes tagjai valamely más osztályba is tartozhatnának (pl. *mer, próbál*); illetve nyugodtan az I. osztály tagja lehetne pl. a *szeret, képes, kész, illik* (Kálmán et al. 1989: 89).

4.1. Tömörségében is gazdag szempontrendszer alkalmazva vizsgálja a főnévi igenévvél is szerkezetet alkotó igék különböző csoportjait, a vitatott „segédigéket” tanulmányában M. Korchmáros Valéria (1997). A szerző lényeges szempontja: „annak megállapítása, hogy valamely szó a „segédigék” szófaji osztályába

tartozik-e vagy sem, véleményünk szerint csakis úgy történhet, hogy megvizsgáljuk, átlépett-e már a segédlexémák, tehát a viszonyszók közé” (1997: 111).

4.2. A kérdéses igékről, igei szerkezetekről – melyek körébe természetesen beletartozik a Kálmán és társai által vizsgált lexika – megállapítja: „Ezek tehát egyelőre teljes értékű lexémák, nem segédigék. Nem ők játszanak mellékes, kiegészítő szerepet a főnévi igenév mellett, hanem régensként ők vonzzák magukhoz a főnévi igenévet mint *rectumot* ...” (1997: 114). Ezek a főnévi igenévvél is bővülő igék – 64-et sorol fel a tanulmány – más igékkel megegyező általános igei vonásokat mutatnak, noha igaz, hogy gyakoriak bennük az olyan jelentésminőségek mint a modalitás, aspektualitás. A szerző tehát (nagyon kevés kivétellel) elutasítja a vizsgált igék segédige minősítését. Noha lényeges szemléleti, felfogásbeli kérdéseket érint a tanulmány érvelése, a szóban forgó igék besorolása (Kálmánék által a segédigék közé, M. Korchmáros által a teljes értékű igei lexémákhoz) számunkra bizonyos fokig csupán terminológia kérdése.

4.3. Az utóbb ismertetett tanulmány is – részben függetlenül a segédigék kérdésében kialakított végső állásfoglalásától – számos jól hasznosítható elméleti és módszertani tanulsággal szolgál a magyar idegen nyelvként tanító szakembernek: árnyalt elemzéseivel, az igék csoportosításával, a jellemzésükre alkalmazott szempontrendszerrel, amelyből itt csak említésszerűen emelhetek ki néhány elemet: pl. az alaki önállóság szempontja, a jelentésminőség, bővíthetőség, a kapcsolódás minősége stb. Úgy gondolom, az (1)-(2)-(3) példasorban vizsgált igék viselkedésének magyarázatában inkább támaszkodhatunk arra a felfogásra, amely szerint a modalitás, az aspektualitás (vagy épp a műveltetés) a magyarban a lexikai jelentés részét képezik, s mellettük – változó arányban – jelen vannak más jelentéselemek is.

4.4.1. Így a *szerezet* ige jelentéstani, szemantikai jellemzéséhez az ’örömét leli valamiben’ jelentésben hozzátartozik a tartósság, állandóság mozzanata. A *tud* – adott jelentésében – szintén megvan a huzamosság jelentéseleme, tehát mindkét ige jelentésében hangsúlyos összetevő valamilyen fennálló, tartósan létező érzés, képesség (a *tud* esetén valamilyen definiálható időbeli kezdet is). Ezek a jelentéselemek, szemantikai jegyek elég erősek és számosak bennük ahhoz, hogy önálló igei szerepet adjanak számukra, s még a határozottan modális jelentésű *tud* igét se engedjék az igenévhez simulva kliticizálódni a semleges mondatban (**’űszni tud*).

4.4.2. Az *akar* ige jelentése – talán nem kellően szakszerű, de kifejező szót használva – nem ilyen „telített”. Az *akar* használata során, noha valamilyen szándék tartósan is fennállhat, az ige kimondásakor a szándék, törekvés, óhaj jelenben való érvényessége (mondhatnánk: a folyamat, folyamatosság kvantumja) kerül előtérbe. Másrészt az *akar* jelentésének lényeges része bizonyos feltételeesség, az, hogy valami még nem valósult meg. Ezek már sokkal inkább az olyan jelentéselemek körébe tartoznak, amelyeket a nyelv gyakorta az igéhez tett toldalékmorfémával,

esetleg valódi jelszerű segédigékkel (pl. *fog, volna*) szokott kifejezni. Mindez magyarázhatja az *akar* igének a másik két elemzett igétől eltérő szerkezeti viselkedését. Megjegyezzük, hogy a feltételes módú *szeretne* igealak az *akar*-hoz hasonlóan jellemezhető, sok esetben egymás szinonimái is lehetnek.

4.4.3. Ha magyarázni akarjuk a főnévi igeneves szerkezetek szórendi változatait, az igei alaptagok szemantikai jellemzése mellett, úgy gondolom, vizsgálni kell a szerkezetek szintaktikai formáját is. Az igenév bővítettsége, vonzatszerkezete látszik itt lényeges szempontnak:

- (5a) János tud megbocsátani. **I + Ik + Inf**
 (5b) János meg tud bocsátani az ellenfeleinek. **Ik + I + Inf**

Az (5a) bővítmény nélkül álló igekötős igeneve ugyanazt a szórendi formát mutatja, mint (3b)-ben az igemódosítóval kiegészült igenév, illetve (1b) mintájára úgy viselkedik, mintha nem lenne igekötője. Ha a *megbocsátani* igenév megkapja természetes vonzatát (5b), a *tud* a korábban megfogalmazott szabálynak megfelelően beférkőzik az igekötő és az igenév közé, akár (2b)-ben. Az igei jelentéseket érintő előző elemzéseinket támasztja alá, hogy általánosító, adott helyzethez nem kötött kijelentésként az *akar* nemigen tud szerkezetet alkotni a főnévi igenévvel:

- (6a) *János meg akar bocsátani.
 (6b) *János akar megbocsátani.

A (6a) és (6b) mondatokat bővítmények nélkül helytelen szerkezeteknek vagy legalábbis kérdőjeles formáknak kell ítélnünk, ha általános érvényű kijelentésként szeretnénk értelmezni őket. (A vizsgált szemponttal kapcsolatban utalok arra, hogy Kenesei István (2000) a segédigék kérdéseivel az igei vonzatszerkezet fogalmát elemezve foglalkozik újszerű szempontokat alkalmazó tanulmányában.)

5. A cikk második részében két egymással szemben álló megközelítést mutattam be a témával kapcsolatban. Igyekeztem mindkét megközelítés gyakorlatban hasznosítható tanulságait és a jelenségek értelmezését segítő szempontjait kiemelni. Ha módszertani nézőpontunkat akarjuk érvényesíteni, azt mondhatjuk, hogy a nyelvészeti feldolgozások, elemzések eredményeit a nyelvtan itt vizsgált területén is a magyar mint idegen nyelv sajátos rendező elvei szerint kell adaptálnunk. A (7)-es pont táblázataiban ilyen gyakorlatias szellemben igyekeztünk összefoglalni – korlátozott lexikai anyagon bemutatva – az igekötős főnévi igenév szerkezeteinek semleges szórendi változatait. A táblázat az igenév mondatrészi szerepei szerint tagolódik.

(7) Az ige és az igekötős főnévi igenév szórendje

A)	akar tud fel szeretne szokott (próbál) stb.	szállni	kezd szeret próbál stb.	felszállni
B)	be kell lehet (illik) szabad stb.	menni	illik sikerül fontos kötelező lehetetlen tilos kár stb.	bemenni
C)			jön megy igyekszik készül képes stb.	elolvasni a levelet

IRODALOM

- ERDŐS József (szerk.)(2000): Aradi A. – Erdős J. – Sturcz Z.: *Küszöbszint, Magyar mint idegen nyelv*. Műegyetemi Távoktatási Központ, Budapest
- KÁLMÁN C. Gy. – KÁLMÁN L. – NÁDASDY Á. – PRÓSZÉKY G. (1989): A magyar segédigék rendszere. *ÁNyT* XVII. 49-103.
- KENESEI István (2000): Van-e segédige a magyarban? Esettanulmány a grammatikai kategória és a vonzat fogalmáról. In: Kenesei I. (szerk.): *Igei vonzatszerkezet a magyarban*. Osiris Kiadó, Budapest. 157-195.
- KOVÁCSI Mária (1993): *Itt magyarul beszélnek I*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- M. KORCHMÁROS Valéria (1997): Ige vagy segédige? In: Büky L. (szerk.): *Nyíri Antal kilencvenéves*. JATE, Szeged. 105-123.